

5:00 AM

COALITION

Переслідування і приниження: реалії адвокатів в окупованому Криму

Звіт підготовлено групою експертів у галузі міжнародного права.
За підтримки Інституту CEELI і Коаліції «Україна. П'ята ранку».

© всі права захищені

Київ, 2023

Переслідування і приниження: реалії адвокатів в окупованому Криму

ВСТУП І МЕТОДОЛОГІЯ

1. З 2014 року Кремль вважає окупований Кримський півострів частиною Російської Федерації, яка складається з двох суб'єктів: так званої Республіки Крим і так званого міста Севастополя. На території півострова функціонують російські суди загальної юрисдикції, у тому числі гарнізонні військові суди, мирові судді, а також господарські (арбітражні) суди. Аналогічним чином, на цих окупованих територіях України працюють адвокати, які мають ліцензію на здійснення адвокатської діяльності в Росії. Водночас, деякі з них продовжують працювати як адвокати, що мають ліцензію на адвокатську діяльність в Україні.
2. Завдання цього документу: (а) аналіз становища адвокатів у Криму¹, (б) визначення загальних тенденцій стосовно їхнього статусу, (в) вироблення рекомендацій для міжнародної спільноти.
3. У цьому документі проводиться аналіз фактичної ситуації з посиланням на міжнародні стандарти, викладені в «Основних положеннях про роль адвокатів» (надалі — «Основні положення»), прийнятих 7 вересня 1990 року Восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй щодо запобігання злочинності та поведження з правопорушниками, який відбувся у Гавані (Куба). Відповідні правові стандарти в європейському контексті містяться в Рекомендації (2000)²¹ Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо свободи здійснення професії адвоката, яка була прийнята 25 жовтня 2000 року.

1 Тут та далі по тексту "Крим" використовується у значенні двох адміністративно-територіальних одиниць України - Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

4. У 2022 році провідних кримських правозахисників і адвокатів було заарештовано й притягнуто до відповідальності за «участь у масових одночасних зборах громадян із порушенням санітарних норм» у зв'язку з короткими інтерв'ю для ЗМІ, які вони дали під час зборів кримських татар 25 жовтня 2021 року.²
5. У 2022 році, оцінюючи дотримання Російською Федерацією положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Комітет з прав людини висловив серйозне занепокоєння щодо розповсюджених утисків і актів насильства відносно адвокатів, а також відмітив, що адвокати піддаються необґрунтованим дисциплінарним провадженням і кримінальному переслідуванню у зв'язку з їхньою професійною діяльністю, зокрема у зв'язку із захистом учасників антивоєнних протестів.³
6. Комітет з прав людини постановив, що влада Російської Федерації повинна негайно припинити утиски й залякування адвокатів, провести ретельні і незалежні розслідування всіх тверджень про утиски, залякування, необґрунтоване переслідування і насильство стосовно адвокатів, а також забезпечити притягнення винних до відповідальності і, у разі засудження, понесення ними співмірного покарання, а також надання постраждалим особам ефективних засобів правового захисту у повній відповідності з пунктом 3 статті 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.⁴
7. У 2023 році новопризначена Спеціальна доповідачка Ради Організації Об'єднаних Націй з прав людини у своїй дебютній доповіді щодо становища в галузі прав людини в Російській Федерації заявила, що «адвокати, які висловлюють особливу думку та/або представляють інтереси правозахисників, журналістів, опозиційних активістів, учасників антивоєнних протестів або жертв порушень прав людини в Російській Федерації, самі зазнають жорсткого тиску»⁵, який включає в себе «дисциплінарний, адміністративний і кримінальний тиск і переслідування, рівносильне катуванням і жорстокому поводженню».⁶
8. Спеціальна доповідачка рекомендувала російській владі утриматися від будь-яких форм переслідування, переглянути тримання під вартою всіх адвокатів і негайно звільнити незаконно затриманих.⁷ Вона також рекомендувала міжнародній спільноті підтримати «життєво важливу роботу» російських адвокатів як всередині країни, так і за її межами.⁸

2 Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні з 1 лютого по 31 липня 2022 року* (27 вересня 2022 року), п. 128.

3 Комітет з прав людини, *Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді Російської Федерації*, док. ООН ССР/С/RUS/CO/8 (1 грудня 2022 року), п. 26.

4 Там само, п. 27.

5 *Становище в галузі прав людини в Російській Федерації*, доповідь Спеціального доповідача з питань становища в галузі прав людини в Російській Федерації Мар'яни Кацарової, док. ООН А/HRC/54/54 (15 вересня 2023 року), п. 95.

6 Там само

7 Там само., п. 112 (l).

8 Там само., п. 113 (b).

9. Немає реальної перспективи того, що ці рекомендації провідного договірному органу й національного мандатарія будуть виконані в найближчому майбутньому. Вони відображають критичну ситуацію, у якій опинилися практикуючі адвокати по всій Російській Федерації, у тому числі на окупованих територіях, які Кремль називає «новими територіями» Росії, як-от Кримський півострів.
10. Адвокати, які практикують у Російській Федерації, повідомляють про різноманітні адміністративні перепони й бюрократичні обмеження, а іноді й про відверті залякування, з якими вони стикаються у своїй повсякденній роботі. Російські правники, які через побоювання репресій з боку влади побажали залишитися анонімними, розповіли про такі методи залякування: обшуки офісів і навіть помешкань адвокатів правоохоронними органами, недопущення адвокатів до затриманих клієнтів, зокрема до тих, хто перебуває під вартою в поліції, слідчих ізоляторах і виправних колоніях, а також вилучення мобільних телефонів у затриманих, щоб вони не могли зв'язатися зі своїми адвокатами. Досі часто використовуються такі підстави, як санітарні обмеження, зумовлені пандемією Covid-19. Не створюються належні умови для забезпечення конфіденційності зустрічей адвокатів з клієнтами, що перебувають під вартою. Адвокати й захисники стикаються з цими проблемами й ризиками щодня, у тому числі на окупованих Російською Федерацією територіях, зокрема в Криму.

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ І СТАТУС АДВОКАТІВ

11. 2 березня 2022 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй висловила «глибокий жаль» з приводу агресії, вчиненої Російською Федерацією проти України в порушення пункту 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй.⁹
12. Особливості окупації Криму і наявність на півострові міжнародного збройного конфлікту додатково ускладнюють умови діяльності професійних адвокатів в Криму, зокрема, коли йдеться про взаємодію з російськими «судами», «прокурарами» й «слідчими».
13. Комітет з прав людини висловив серйозне занепокоєння у зв'язку з переслідуваннями, арештами й засудженнями адвокатів, які надають професійну допомогу жертвам політичних репресій, а також у зв'язку з «серйозними недоліками судової системи»¹⁰ в окупованому Криму.
14. Українські військовополонені знаходяться в особливо вразливому становищі. За деякими даними, вони зазнають жорстокого поводження під час перебування під вартою в Росії, у тому числі в окупованому Криму, і їх «змушують відмовлятися

9 Резолюція ES-11/1, A/RES/ES-11/1 (18 березня 2022 року), п. 2.

10 Див. виноску 2 вище, п. 38.

від свого права на захисника під час допитів».¹¹ Відсутність належної правової допомоги призводить до того, що зізнання військовополонених здобуваються під примусом, порушується їхнє право на захист і інші застосовні норми міжнародного гуманітарного права стосовно статусу військовополонених.¹²

15. Реалії повсякдення в Криму супроводжуються системною дискримінацією кримських татар і етнічних українців, як пояснює Україна у справі проти Російської Федерації в Міжнародному суді Організації Об'єднаних Націй.¹³
16. Українські адвокати, які залишилися в окупованому Криму, були змушені отримати громадянство Російської Федерації і скласти адвокатський іспит відповідно до законодавства Російської Федерації. За «інтеграцію» кримських адвокатів, Адвокатської палати «Республіки Крим» і Адвокатської палати міста Севастополя в російську систему адвокатури відповідав віце-президент Федеральної палати адвокатів Російської Федерації Геннадій Шаров. Зокрема, Федеральна палата адвокатів організувала первинний прийом кримських адвокатів до адвокатських об'єднань, створених на території окупованого півострова відповідно до російського законодавства.
17. Міжнародний збройний конфлікт, агресивна війна, яку Російська Федерація незаконно веде проти України, призвела до прийняття репресивного законодавства в Російській Федерації, зокрема до криміналізації «фейків про російську армію». Ці ж законодавчі норми застосовуються і проти практикуючих адвокатів у зв'язку з їхньою професійною діяльністю. Наприклад, калінінградську адвокатку Марію Бонцлер, яка співпрацювала з правозахисним проєктом «ОВД-Інфо», оштрафували за поширення «фейків про російську армію» через те, що під час судового засідання, захищаючи свого клієнта, вона публічно назвала війну «війною».¹⁴ Деякі адвокати, зокрема Михайло Беняш і Олексій Барановський, були позбавлені права займатися адвокатською діяльністю за публічні антивоєнні заяви. Деякі інші юристи, зокрема Іван Павлов і Валерія Вєтошкіна, були визнані «іноземними агентами»¹⁵. Павлов був змушений покинути Росію через порушену проти нього кримінальну справу, а Адвокатська палата Санкт-Петербурга «призупинила» його членство.¹⁶

11 *Поводження з військовополоненими та особами, які припинили участь у воєнних діях, в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, 24 лютого 2022 року — 23 лютого 2023 року.* Доповідь опублікована Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (24 березня 2023 року), с. 22–23, п. 84.

12 *Там само.*, с. 23, п. 85.

13 *Застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації)*, № 166 у загальному списку, наразі перебуває на стадії обговорення до винесення Судом рішення по суті.

14 Адвоката Марію Бонцлер суд оштрафував на 60 тис. руб. за дискредитацію російської армії (російською мовою), стаття доступна за посиланням: <https://www.newkaliningrad.ru/news/briefs/community/23999296-advokata-mariyu-bontsler-sud-oshtrafoval-na-60-tys-rub-za-diskreditatsiyu-rossiyskoy-armii.html>

15 Детальніше див. Федеральний закон Російської Федерації «Про контроль за діяльністю осіб, що перебувають під іноземним впливом» від 14.07.2022 N 255-ФЗ, закон доступний за посиланням: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_421788/

16 Адвокатська палата призупинила статус Івана Павлова (російською мовою), стаття доступна за посиланням: <https://www.rbc.ru/society/16/03/2022/6230fcd99a7947187e86a32d>.

18. Не припиняється воєнна цензура, придушення будь-яких проявів інакомислення і всебічний тиск на регіональні адвокатські палати й Федеральну палату адвокатів РФ з боку Міністерства юстиції і його регіональних управлінь, Генеральної прокуратури, регіональних прокуратур, слідчих і суддів. У цих умовах практикуючі адвокати змушені зважувати кожен свій крок і кожне своє слово. У подібній атмосфері примусу навряд чи можна досягти справжньої незалежності адвокатської професії, яка є невід'ємною умовою надання ефективної правової допомоги.
19. Ці системні проблеми не повинні відволікати увагу суспільства від окремих випадків репресій і спротиву. Проте важливо пам'ятати, що ці окремі випадки є лише проявами загальних тенденцій. Так звані адвокатські палати, створені окупаційною владою в Криму й Севастополі, змушені демонструвати лояльність російській окупаційній владі в регіоні і Федеральній палаті адвокатів Російської Федерації.

ПОРУШЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПРАВ АДВОКАТІВ І ЇХНІХ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМУ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

20. Українські адвокати, які продовжують працювати в окупованому Криму, особливо ті, хто займаються захистом політичних активістів і опозиціонерів, стикаються зі спробами їхньої дискредитації через підконтрольні Кремлю пропагандистські ЗМІ.
21. Еміль Курбедінов, один з провідних кримських адвокатів, неодноразово затримувався окупаційною владою, ймовірно, за свої пости у мережі Facebook. Як зазначає Amnesty International, Курбедінов був «свідомо обраний російською владою в якості об'єкта нападу» через те, що він є «видатним представником правозахисної спільноти». Автори додають: «Зловживання соціальними мережами з боку влади для нападів на активістів і їх утисків викликає все більше занепокоєння в Криму».¹⁷
22. Інші українські адвокати, що здійснюють свою професійну діяльність в окупованому Криму, зокрема ті, хто працює з клієнтами з числа кримських татар, зіштовхуються з тиском з боку де-факто російської влади. Цей тиск проявляється у вигляді погроз, фізичних перешкод у пересуванні, спроб допитати їх як свідків у справах, де вони беруть участь як захисники, щоб пізніше заперечити їхнє представництво через отримання статусу свідка у справі. Крім того, в їхніх офісах і помешканнях проводяться обшуки під різними приводами, наприклад, під виглядом податкової перевірки, а також з ними проводять неофіційні «бесіди».
23. Адвокатів затримують, проти них порушують справи, які призводять до ув'язнення і штрафів.¹⁸ Зокрема, у травні 2022 року трьох кримських адвокатів — Назіма

17 Кримського адвоката затримано під час чергової хвилі утисків правозахисників, 6 грудня 2018 року, прес-реліз, доступний за посиланням: <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2018/12/crimea-lawyer-detained-in-latest-campaign-of-harassment-of-human-rights-defenders/>.

18 РФ перейшла до нового витка репресій в окупованому Криму. Правозахисники засуджують затримання кримських адвокатів (українською мовою), стаття доступна за посиланням: <http://surl.li/mxubw>.

Шейхмамбетова, Айдера Азаматова та Еміне Авамилеву — засудили на закритих судових засіданнях до восьми днів арешту кожного за антивоєнні тексти, розміщені у Facebook. Адвокати, які намагалися захищати переслідуваних адвокатів, самі були затримані.

24. У жовтні 2023 року Олексія Ладіна було оштрафовано за «публічну дискредитацію російської армії» і ув'язнено за «публічну демонстрацію забороненої символіки».¹⁹ Заборонена символіка, опублікована на сторінці Ладіна, була символікою кримськотатарського добровольчого батальйону.
25. Згідно з російським законодавством про адвокатську діяльність, індивідуальний адвокат має бути членом регіональної адвокатської палати. У кожному суб'єкті Російської Федерації існує лише одна регіональна адвокатська палата. Проте члени всіх регіональних адвокатських палат мають право здійснювати адвокатську діяльність на всій території Російської Федерації. Більше того, член однієї регіональної адвокатської палати може легко перевестися до іншої регіональної адвокатської палати, наприклад, у випадку зміни адреси проживання. Щоб уникнути тиску в Криму, деякі адвокати, які представляють інтереси кримських татар, стали членами Адвокатської палати Чеченської Республіки. Однак і цю можливість влада намагалася усунути.
26. Зокрема, двоє кримських адвокатів — Ліля Гемеджі і Рустем Кямілев — були фактично позбавлені права займатися адвокатською діяльністю, коли «суд» в окупованому Сімферополі, адміністративному центрі Криму, фактично позбавив їх адвокатських ліцензій у 2023 році.²⁰ Десятки політичних активістів були позбавлені права на захист.
27. Серйозне занепокоєння в окупованому Криму викликає неефективність правової допомоги, яку надають призначені державою адвокати. Є вагомі підстави вважати, що деякі з них тісно співпрацюють з Федеральною службою безпеки (ФСБ) і іншими правоохоронними органами Російської Федерації, які знаходяться на території окупованого півострова. Наприклад, у 2021 році співробітниками Федеральної служби безпеки у Сімферополі було затримано журналіста й українського громадянина Владислава Єсипенка. Правову допомогу йому надавала адвокатка, призначена державою, — Віолетта Синеглазова. Єсипенку не дозволили користуватися послугами незалежного адвоката або адвоката за його вибором. Синеглазова раніше вже фігурувала в політично мотивованих справах, сфабрикованих проти громадян України в окупованому Криму, фактично захищаючи не своїх клієнтів, а інтереси слідства. У так званому «Верховному суді Республіки Крим» Єсипенко заявив про застосування до нього катувань у місці ув'язнення на території окупованого Криму й надав суттєві і вичерпні подробиці того, що йому довелося пережити від рук російських поневолювачів. Однак Синеглазова не зробила нічого, щоб захистити інтереси свого клієнта. Більше того, вона нама-

19 https://t.me/tribunal_crimean/33 (російською мовою).

20 «Міждвохпалат». Суд у Криму за вимогою місцевої адвокатської палати позбавив кримськотатарських адвокатів ліцензії, які видала палата у Чечні (українською мовою), стаття доступна за посиланням: <https://graty.me/mizh-dvoh-palat-sud-u-krimu-za-vimogoyu-miscevo%d1%97-advokatsko%d1%97-palati-pozbaviv-krimskotatarskih-advokativ-licenzi%d1%97-yaki-vidala-palata-u-chechni/>.

галася схилити Єсипенка до співпраці зі слідством. Єсипенко закликав позбавити свою адвокатку за посадою ліцензії на адвокатську діяльність.²¹

- 28.** Українські адвокати, які провадять адвокатську діяльність в окупованому Криму, не отримують належної підтримки й від Національної асоціації адвокатів України в Києві. Зокрема, Володимир Клочков, на той час голова Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності Національної асоціації адвокатів України, надав відповідь на звернення одного з лідерів українського громадянського суспільства у зв'язку з заявами щодо колабораційної діяльності українських адвокатів у Криму, зокрема Олени Канчи, яка, будучи головою Адвокатської палати Республіки Крим, зберегла свій статус українського адвоката, а також деяких інших колег по цеху.²² Іншим українським адвокатом, який, за деякими даними, співпрацює з Федеральною службою безпеки в окупованому Криму, є Олег Глушко, на якого українські громадські організації також скаржилися до Національної асоціації адвокатів України²³, яка, однак, не надала змістовної відповіді на ці скарги. Зокрема, повідомляється, що Глушко в якості свідка дає свідчення проти своїх колишніх клієнтів, демонструючи вкрай неетичну поведінку для будь-якого практикуючого юриста.²⁴
- 29.** Національна асоціація адвокатів України ігнорує ситуацію з системними й грубими порушеннями прав українських адвокатів в окупованому Криму. Цей висновок підтверджується публічними заявами Національної асоціації адвокатів України, в яких не привертається увага до становища адвокатів у Криму, а також відповідями Асоціації на запити українських правозахисників, у яких Асоціація повідомляє, що не буде реагувати на ситуацію з порушеннями професійних прав адвокатів у Криму до завершення воєнного стану. Така позиція Національної асоціації адвокатів України не сприяє захисту прав українських адвокатів на окупованих територіях України й створює простір для маніпуляцій²⁵.
- 30.** Незалежна й ефективна правова допомога неможлива без незалежних судів і неупередженої судової влади. Так звані «судді», призначені Кремлем, як в окупованому Криму, так і в Росії в цілому, перебувають під постійним тиском і фактичним контролем з боку правоохоронних органів, насамперед співробітників Федеральної служби безпеки, і не мають можливості виносити незалежні рішення, особливо в політично мотивованих справах. За таких обставин адвокатам доводиться протистояти не лише прокурорському свавіллю, але й суддівським зловживанням.

21 «Суд» у Криму відхилив скаргу адвокатки Синеглазової про арешт журналіста «Крим.Реалії» Єсипенка (українською мовою), стаття доступна за посиланням: <https://zmina.info/news/sud-v-krymu-vidhylyv-skargu-advokatky-syneglazovoyi-pro-aresht-zhurnalista-krym-realiyi-yesypenka/>.

22 Лист № 1344/0/2-23 від 21 липня 2023 року.

23 Лист №. 130/06 від 15 червня 2023 року правозахисного центру Zmina до Національної асоціації адвокатів України та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури України.

24 Інформація викладена у скарзі колишнього клієнта Глушка до Федеральної палати адвокатів Російської Федерації на відмову Адвокатської палати Республіки Крим позбавити Глушка адвокатської ліцензії, з якою ознайомився автор цього звіту.

25 Більш детальну інформацію про дії української влади щодо захисту українських адвокатів в окупованому Криму можна знайти за посиланням: <https://ulag.org.ua/reports-and-materials/analytical-report-attorneys-under-occupation-in-crimea>

СТАНДАРТИ, ЩО ПОРУШУЮТЬСЯ

31. Перешкоджання доступу адвокатів до своїх клієнтів, які перебувають під вартою, несумісні з невід'ємним правом усіх заарештованих, затриманих або ув'язнених осіб на забезпечення їм належних умов, часу і засобів для зустрічей, спілкування і консультацій з адвокатом без зволікань, перешкод і цензури та в умовах повної конфіденційності (Основні положення, п. 8).
32. Аби правова допомога, у тому числі й та, що надається призначеним державою адвокатом, була по-справжньому дієвою і значущою, вона має бути ефективною і при потребі надаватися клієнту безоплатно. Згідно з Основними положеннями, будь-яка особа, яка не має адвоката, у випадках, коли цього вимагають інтереси правосуддя, має право на те, щоб їй було призначено адвоката, досвід і компетентність якого відповідають характеру правопорушення, з метою надання їй ефективної правової допомоги, без оплати з її боку, якщо вона не має достатніх коштів для оплати таких юридичних послуг (п. 6). Без такої правової допомоги неможлива справжня змагальність судового процесу і, відповідно, — справедливе правосуддя.
33. Залякування й утиски практикуючих адвокатів несумісні із зобов'язанням, що покладається міжнародним правом на всі уряди, а саме — забезпечити, щоб адвокати могли виконувати всі свої професійні обов'язки без залякування, перешкод, утисків або неналежного втручання, а також забезпечити, щоб адвокатам не загрожувало кримінальне переслідування, адміністративні або інші санкції за професійні дії, що здійснюються адвокатами відповідно до їхніх загальноовизначених професійних обов'язків, стандартів та етики (Основні положення, п. 16).
34. Крім того, якщо безпека адвокатів перебуває під загрозою внаслідок виконання ними своїх обов'язків, органи влади повинні належним чином гарантувати безпеку адвокатів (Основні положення, п. 17), чого наразі неможливо досягти в окупованому Криму.
35. Адвокати позбавлені права на свободу вираження поглядів, яке вони мають, як і всі інші громадяни (Основні положення, п. 23).

РЕКОМЕНДАЦІЇ

36. Закликаємо міжнародну спільноту підтримати місії з моніторингу судових процесів і спостереження за дотриманням прав людини в окупованому Криму. Особливу увагу слід приділити професійним гарантіям, які надаються практикуючим адвокатам, а також принципам справедливого судового розгляду.
37. Російська Федерація повинна припинити переслідування незалежних адвокатів в окупованому Криму і не втручатися в їхню професійну діяльність.
38. Національна асоціація адвокатів України й інші компетентні органи України повинні здійснювати систематичний моніторинг порушень прав адвокатів в окупованому Криму й реагувати на ці порушення, у тому числі шляхом публічних заяв.
39. Парламентська асамблея Ради Європи й Комітет експертів із захисту адвокатів (CJ-AV) повинні взяти до уваги стандарти захисту професійного статусу й недоторканності адвокатів, які працюють на окупованих територіях в Європі, зокрема в Україні, у процесі розроблення і затвердження юридично обов'язкового документу, спрямованого на посилення захисту професії адвоката, а також права на здійснення адвокатської діяльності без шкоди або обмежень.
40. Закликаємо професорку Маргарет Саттертудейт, Спеціальну доповідачку Ради Організації Об'єднаних Націй з прав людини з питань незалежності суддів та адвокатів, звернути увагу на становище адвокатів в окупованому Криму, і особливо на застосовні норми міжнародного права в галузі прав людини, а також міжнародного гуманітарного права.

